

Владимир Кривошејев
ВАЉЕВО 1915–1918 : ГОДИНЕ ОКУПАЦИЈЕ
ПРЕМА ДЕЛИМА
ПРОТЕ СЛОБОДАНА КОСТИЋА

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

ХIII коло

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензентии

др Александар Животић, редовни професор,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

др Горан Васин, редовни професор,
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

др Недељко Радосављевић, научни саветник,
Историјски институт Београд

др Радован Пилиповић, виши архивиста, библиотекар;
директор Архива Српске православне цркве

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2026.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу

[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове
органа који је доделио средства за суфинансирање]

ВЛАДИМИР КРИВОШЕЈЕВ

ВАЉЕВО 1915–1918 : ГОДИНЕ ОКУПАЦИЈЕ

Према делима проте Слободана Костића

ПРОМЕТЕЈ
НОВИ САД

Критички приређено издање, са историографским предговором,
дела Слободана Костића:

– *СРПСКА ЦРКВА У ОКРУГУ ВАЉЕВСКОМ ЗА ВРЕМЕ
ОКУПАЦИЈЕ 1915–1918: њеној историји њавосл. српске Епархије
шабачке* (Темишвар 1925)

– *ВАЉЕВСКИ МУЧЕНИЦИ* (Темишвар 1919)

– *РАЗБОЈНИЦИ: слике из окупације ваљевској округу* (фелтон у:
„Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год.
V, бр. 10/15. 5. 1925, стр. 79–80; 11/1. 6. 1925. стр. 86–88; 12/15. 6.
1925, стр. 96; 13/1. 7. 1925, стр. 103–104; 16/15. 8. 1925, стр. 131–132;
17/15. 9. 1925, стр. 142–143.

Прота Слободан Костић

(Бачко Градиште: 14. септембар 1884 – Темишвар 30. септембар 1956)

Темишварски парох, духовник аустроугарског окупационог гарнизона
у Ваљеву и референт верског реферата за Ваљевски округ
од 2. марта 1916. до 28. октобра 1918.

(Из породичне заоставштине)

ПРОТА СЛОБОДАН КОСТИЋ И ВАЉЕВО ПОД ОКУПАЦИЈОМ

Увод

Књига која је пред читаоцем настала је, како то неретко бива, из наизглед случајног сусрета. Повод је била промоција монографије *Шћанска јрознаица у Србији*, одржана средином 2025. године у Архиву Војводине у Новом Саду, након које је приређивач имао част да се упозна са др Десанком Костић, наставником Универзитета у Новом Саду у пензији, унуком Константина Костића, рођеног брата проте Слободана Костића.

Као предани чувар породичног наслеђа и баштиник културног памћења угледне војвођанске грађанске породице Костић, др Десанка је дала значајан допринос очувању и представљању породичне библиотеке и архивске грађе. Између осталог, у октобру 2025. године, са музејском саветницом из Музеја града Новог Сада и сарадницама из Галерије „Прометеј” у Новом Саду, приређена је изложба *Сћаро новосадско књижарствиво: Из библиотеке јородице Костиић*, чиме је стручној и широкој јавности представљен део културног наслеђа ове породице.

Поред тога што је приређивачу уступила дигиталне предлошке књига проте Слободана Костића *СРПСКА ЦРКВА У ОКРУТУ ВАЉЕВСКОМ ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ 1915–1918: йрилої истйорији йравосл. срйске Ейархије шабачке* (Теми-

швар 1925) и *ВАЉЕВСКИ МУЧЕНИЦИ* (Темишвар 1919), госпођа Костић је заједно са њим трагала за сегментима мозаика који чине наставци фељтона *РАЗБОЈНИЦИ : слике из окупације ваљевској околине*, периодично публиковани током пролећа и лета 2025. године на страницама темишварског часописа *Гласник : Црквени, школски и друштвени листи*. Уз то др Десанка је несебично поделила и другу драгоцену грађу из породичне заоставштине, а потом је приређивачу пружала сталну моралну подршку током рада на овој књизи. Посебну вредност представља њен лични ангажман на завршној коректури текста, извршеној након процеса дигиталне конверзије, као и на припреми индекса личних имена и топонима. Стога јој дугујемо искрену и трајну захвалност, јер без њене предиспозитивности, поверења и сарадње приређено дело проте Слободана Костића не би било доступно читаоцима у овом облику.

Приређивање ове књиге имало је за основни циљ да се продубе знања о недовољно проученим и мање познатим аспектима историје Ваљева и његове околине током аустро-угарске окупације, као и да се, полазећи од локалног искуства као примера општег стања, боље осветли и шири историјски контекст Србије у Првом светском рату.

Српска историографија је током дужег времена своју пажњу усмеравала превасходно ка војним, политичким и дипломатским аспектима Великог рата. Друштвена димензија ратног искуства остала је у великој мери запостављена, иако је управо она од пресудног значаја за разумевање свакодневице, страдања и начина преживљавања становништва у окупираној Србији. Известан изузетак у том погледу представља санитетско-медицинска проблематика, којој је посвећена знатнија пажња, пре свега због велике епидемије тифуса која је избила крајем 1914. године и оставила дубоке последице. Један од разлога за такво стање свакако лежи у оскудици познатих, доступних и темељније обрађених историјских извора. Ипак, током времена и та се слика постепено мења: открива се и публикује све већи број сведочанста-

ва која у први план стављају управо оне теме и аспекте који су раније остајали изван главног тока научног интересовања.

Поглед на ваљевску котлину и Ваљево са околних брда

(Фотографија објављена у броју од 7. априла 1918. године аустроугарског листа Авала, који је током окупације у Првом светском рату излазио у Београду.

По свему судећи, при развијању фотографије негатив је окренут наопако, тако да се касарна Петог пука нашла лево, уместо десно од центра вароши).

Међу питањима која су у српској историографији дуго остајала изван средишта научне пажње налази се и црквено питање у окупираној Србији, као и страдања окупираног становништва. Посматрано у том контексту, дела проте Костића представљају изузетно значајан историјски извор, јер, заснована на примарној документацији и личном искуству, расветљавају бројне до сада недовољно разјашњене аспекте овог проблема.

Други циљ овог издања огледа се у настојању да се данас веома ретки и тешко доступни примерци наведених дела Слободана Костића поново учине доступним заинтересованој публици, како научној и стручној јавности, тако и ширем кругу читалаца. Реч је, дакле, о настојању да се сведочанства изузетне документарне и историјске вредности сачувају од даљег нестајања из научног и јавног видокруга, те да се омогући поузданије и потпуније сагледавање времена, прилика и искустава о којима она говоре.

ИСТОРИЈСКИ ОКВИР

Разумевање дела проте Слободана Костића захтева њихово смештање у шири историјски контекст Првог светског рата, слома српске државне власти 1915. године и успостављања окупационог поретка на простору Србије. Велики рат није представљао само низ војних операција и дипломатских преокрета, већ и дубок друштвени потрес који је захватио све слојеве становништва. Повлачење српске војске, интернације, реквизиције, несташнице, репресивне мере и разарање установа створили су услове у којима је свакодневни живот био обележен несигурношћу, страхом и борбом за опстанак.

У том општем оквиру Ваљево је имало посебно место. Град који је у првим ратним годинама био једно од средишта војног, санитетског и хуманитарног напора Србије, после окупације постао је део управног система аустроугарске војне власти. Окупациона управа настојала је да контролише не само политички и економски живот, већ и верске, просветне и културне установе, као просторе очувања националног идентитета.

Овај историјски оквир омогућава да се Костићева сведочанства читају не само као локални записи о Ваљеву, већ као драгоцен извор за разумевање ширих прилика у окупираној Србији. Она показују како су се велике историјске промене преламале кроз живот једног града, његових парохија, свештеника и становника, откривајући истовремено механизме окупационе власти и напоре за очување духовног, друштвеног и националног континуитета.

Србија у Великом рату¹

Избијањем Првог светског рата, у лето 1914. године, Краљевина Србија нашла се у изузетно сложенем, тешком и крајње неизвесном положају. Суочена са противником који је располагао знатно већим војним, материјалним и људским ресурсима, Србија је већ на самом почетку рата била принуђена да у одбрану државе укључи готово све расположиве снаге и да се у крајње неповољним околностима суочи са изазовом очувања сопствене државне и националне егзистенције.

Упркос томе, српска војска је током првих месеци рата успешно окончала исцрпљујуће одбрамбене операције, које су крунисане победама на Церу и Колубари. Ови успеси нису представљали само значајан војни резултат, већ су имали и снажан морални и политички одјек, како у самој Србији, тако и у савезничкој јавности, у којој су доживљени као потврда способности једне мале државе да се успешно супростави далеко надмоћнијем непријатељу. Међутим, и поред несумњивог значаја ових победа, последице вишемесечних ратних дејстава биле су изузетно тешке. Земља је била економски исцрпљена, инфраструктура у великој мери разорена, а становништво знатно проређено услед ратних губитака, страдања и општег погоршања животних прилика.

¹ Коришћена литература: Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд: Српска књижевна задруга, 1984; Љубодраг Димић и Мира Радојевић, *Србија у Великом рату 1914–1918. године*, Београд: Српска књижевна задруга, 2014; Владимир Кривошејев, *Ослобођење Ваљева у Великом рату 30. октобра 1918*, Ваљево: Књижевни клуб Ваљево, 2018; Владимир Кривошејев, *Светила слободе: ослобођења Ваљева од 1788 до 1944*, Ваљево, Народни музеј Ваљево, 2024.

Шабац, последице аустроугарских ратних разарања
из 1914. године; снимљено 1915

(Оригинал у: Аустријска национална библиотека, Беч)

Додатно погоршање уследило је у првој половини 1915. године, када је Србију захватила разорна епидемија тифуса. Болест се великом брзином ширила међу војницима, ратним заробљеницима и цивилним становништвом, односећи огроман број живота и озбиљно нарушавајући основно функционисање војних, санитетских и управних структура. Последице епидемије биле су вишеструке и далекосежне: поред тешких демографских губитака, она је у значајној мери ослабила способност државе да у условима већ постојећег ратног исцрпљивања одржи елементарну унутрашњу стабилност и организује делотворну одбрану. Тако ослабљена, уз хроничан недостатак муниције, опреме и благовремене савезничке помоћи, Србија није могла да се успешно одупре новој здруженој офанзиви Централних сила, у којој су, поред аустроугарских, учествовале и немачке и бугарске снаге.

Повлачење преко Албаније – прелазак преко Везировог моста

(Фотографија Ристе Марјановића)

Напад започет почетком октобра 1915. године означио је коначни слом српске одбране. Под притиском надмоћног непријатеља, српска војска, државни врх и велики број цивила били су приморани на повлачење преко Албаније према јадранској обали, а потом и ка Грчкој. То повлачење, праћено огромним људским губицима, глађу, болестима и страдањем у крајње суровим природним условима, остало је дубоко урезано у национално историјско памћење као једно од најтежих искушења кроз која је српски народ прошао у току Великог рата.

Административно особље окупационог гарнизона у Ваљеу:
писарски подофицири Царско-краљевске окружне команде у Ваљеу

(Пропагандна фото разгледница; дигитална колекција фејсбук групе Старо Ваљево)

На територији Србије отпочео је период трогодишње окупације. Док је јужни део земље био под бугарском влашћу, северни и централни крајеви Србије, укључујући Ваљево и његову околину, нашли су се под управом аустроугарске Војне главне гуверније у Србији (*Militärgeneralgouvernement in Serbien* – MGG). Успостављени окупациони режим био је изразито централизован, строго хијерархијски устројен и ослоњен на разуђене управне, полицијске и безбедносне механизме. Његов циљ није био само одржавање реда и обезбеђивање несметаног функционисања окупационе власти, већ и трајно потврђивање политичке и војне надмоћи над покореним становништвом.

Јавно вешање:

честа сцена на улицама окупираних градова на почетку окупације 1915.

(Из оновремене аустроугарске штампе: *Das interessante Blatt* од 11. фебруара 1915)

Преживели српски војници налазили су се, како то бележи прота Слободан Костић, „у напретку”, користећи тај израз да означи њихово присуство на територији Грчке, као и боравак цивила који су се са војском повукли из земље. Насупрот томе, означавајући становништво које је остало у окупираној Србији, Костић користи израз „заостатак”.

Након што су преживели голготу повлачења и период опоравка, српска војска је реорганизована и прикључила се савезничким, пре свега француским, британским, италијанским и грчким трупам на новоформираном Солунском, односно Македонском фронту. Већ током 1916. године ушла је у тешке и крваве борбе, међу којима нарочито место припада борбама за Кајмакчалан. Борбена дејства настављена су и током 1917. и 1918. године, у дуготрајном ишчекивању тренутка када ће се стећи услови за одлучујућу савезничку офанзиву.

Српска коњица у јуришу, приликом пробоја Солунског фронта

(Војни музеј, Београд)

Тај пресудни тренутак наступио је 15. септембра 1918. године, када је, после снажне артиљеријске припреме и силовитог пешадијског наступања, дошло до пробоја Солунског фронта. Након тога, напредовање српске војске и њених савезника одвијало се изузетном брзином, што је у релативно кратком року довело до ослобођења окупиране отаџбине. Српска војска ушла је у Београд 1. новембра 1918. године, а потом је наставила продор и на територију Аустроугарске монархије; у Нови Сад ушла је 9. новембра исте године. Тиме је војни слом Централних сила на овом простору постао очигледан, а истовремено су се створили услови за крупне политичке промене које ће уследити.

Дочек српске војске у Новом Саду 9. новембар 1918.

(Историјски архив Града Новог Сада)

Убрзо потом, у околностима распада дотадашњих државних поредака и дубоких политичких преображаја на простору југоисточне Европе, отпочео је процес државног уједињења јужнословенских народа. Своје формално и историјско заокружење тај процес добио је 1. децембра 1918. године, проглашењем Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. На тај начин окончано је једно од најдраматичнијих раздобља у модерној српској историји, чије су последице, у политичком, друштвеном, демографском и културном погледу, остале дубоко присутне и у деценијама које су уследиле.

Окупирано Ваљево²

Ваљево је под аустроугарску војну управу доспело 25. октобра 1915. године. Била је то, међутим, друга окупација града у току Великог рата.

Ваљево на почетку XX века

(Оновремена разгледница)

² Коришћена литература: Владимир Кривошејев, *Ослобођење Ваљева у Великом рају 30. октобра 1918*, Ваљево: Књижевни клуб Ваљево, 2018; Владимир Кривошејев, *Свешта слободе : ослобођења Ваљева од 1788 до 1944*, Ваљево, Народни музеј Ваљево, 2024.

Након аустроугарског пораза у Церској бици августа 1914. године, царске трупе су већ почетком септембра отпочеле нову офанзиву. Жестоки сукоби на Гучеву и Мачковом камену временом су прерасли у исцрпљујући облик рововског ратовања. Ситуација се додатно усложнила после 31. октобра 1914. године, када је српска војска, изложена непрестаном притиску непријатељских армија, била принуђена да напусти своје положаје у Подрињу и Мачви и да започне повлачење у правцу Ваљева. Од 6. новембра уследила је нова аустроугарска офанзива. У тим пресудним данима, 8. новембра, у Ваљеву је одржана заједничка седница Српске владе и Врховне команде, након које је донета одлука о тактичком повлачењу српске војске на линију Колубаре и Љига. Заједно са војском, из Ваљева су се повлачили и бројне избеглице, велики број становника, као и болесници и рањеници, тако да је град, без непосредне борбе, пао у руке аустроугарским јединицама, које су у небрањену варош ушле 15. новембра.

После иницијативе генерала Живојина Мишића уследило је још једно тактичко повлачење, након чега је 3. децембра непријатељска офанзива заустављена снажним српским контранападом, који је довео до велике победе у Колубар-

Војвода, тада генерал Живојин Мишић,
улази у ослобођено Ваљево у децембру 1914. године

(Војни музеј Београд)

ској, односно Сувоборској бици. Већ 6. децембра аустроугарски командант, генерал Оскар Поћорек, наредио је да из Ваљева започне евакуација трупа, коморе, као и рањеника и болесника који су могли бити транспортовани.

Српске јединице појавиле су се пред Ваљевом 8. децембра пре подне, док су патроле већ тајно продирале у град. Уследило је пушкарање и дошло је до уличних борби, а главни напад отпочео је 9. децембра у осам часова ујутру, што је убрзало повлачење окупационих снага. Последњи аустроугарски војник напустио је Ваљево у 16.30 часова, чиме је окончана окупација која је трајала три и по недеље.

Непосредно по ослобођењу града развила се велика епидемија тифуса, услед које је Ваљево, као њено главно жариште, било претворено у својеврсни град-болницу. Епидемија је окончана тек средином 1915. године, када је отпочео и процес постепене санације града. Међутим, већ почетком октобра исте године удружене аустроугарске и немачке армије покренуле су нови напад. Уследило је ново повлачење српске војске, а аустроугарске снаге поново су ушле у Ваљево 25. октобра 1915. године. Тиме је започела нова, овога пута знатно дужа окупација, која је потрајала три године.

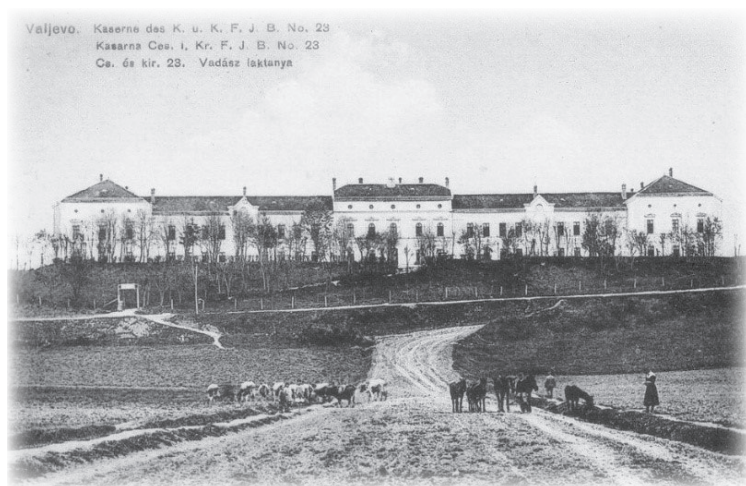
Valjevó felé.

Budapest, okt. 22. (Cenzurált távirat.) A hadisajtószállásról jelentik: A Macsvából kivert szerbek gyors iramban Valjevó irányában vonulnak vissza. Csapataink kiverték. A Drina-fronton: Ljesnica, Losnica és Krupanj körül két nap óta mozgalmasabb élet jelentkezik. Seregeink a mindenütt csak védekező szerbeket több erős hadállásból kivettették. Kövess és Gallwitz generálisok seregei a Moravától nyugatra és keletre most már teljesen egyesült erővel nyomulnak előre és egyre közelebb jutnak a Valjevó—Lazarevác—Arangyelovác—Sviljanac—Petrovác vonalhoz. Petrovác és Negotin között mindössze már alig hetven kilométer távolság választja el a szövetségesek csapatait a bolgár seregtől.

Вест из аустроугарских (мађарских) новина од 22. октобра 1915. године о продору ка Ваљево.

Пропагандна разгледница прес-службе царског и краљевског Министарства рата, која приказује аустроугарске војнике како 25. октобра 1915. године шетају тек окупираним Ваљевом.

Разгледница из времена окупације Ваљева, са представом касарне Петог пешадијског пука Дринске дивизије војске Краљевине Србије у коју се непосредно по окупацији 1915. године сместио 23. царски и краљевски ловачки пешадијски батаљон аустроугарске војске.